

Огнян КОВАЧЕВ¹

По стъпките на адаптацията към хетеротопиите на литературния канон

Резюме

Централна тема на тази статия е взаимодействието на *адаптацията* и *литературния канон*. Отправна точка на изследването са идеите за промяна на „образеца в зависимост от обстоятелствата“ (Д. Дидро) и на „един идеален вътрешен ред“ под въздействието на нов автор или творба (Т. Елиът). Открити са семантични удвоявания, присъщи на понятието *адаптация*. Те указват, че на практика явлението осъществява не едностранно въздействие, а *двустранно взаимодействие* между субекта и средата. Като естетически пример за второто е разгледан анализ на Е. Ауербах в *Мимезис*. Съпоставени са консервативното и либералното схващане за *канона*, чиято етимология е проследена от *Никомахова етика* на Аристотел, както и особености на библейския и светския литературен канон. В заключение, статията предлага междутекстов подход на адаптиране, който формира хетеротопични структури в литературния канон.

Ключови думи: адаптация; литературен канон; взаимодействие; традиция; библейски канон; междутекстовост; грешен прочит; хетеротопия

Abstract

In the Steps of Adaptation towards the Heterotopias of the Literary Canon

The core topic of this paper is the interaction of adaptation and literary canon. As starting points serve Diderot's idea of changing the "standard according to the circumstances" and T. S. Eliot's notion of "an ideal order" of "existing monuments", "which is modified by the introduction of a new work of art" or author. Semantic doublings inherent to the concept of adaptation are outlined which indicate that what the phenomenon effectively accomplishes is not a unilateral influence but a bilateral interaction between the subject and the environment or media. A literary analysis by Auerbach is discussed as an example of the latter. Characteristics of the Biblical and the secular literary canons as well as the conservative and the liberal understandings of the canon are juxtaposed. The etymology of the latter is traced back to Aristotle's Nicomachean Ethics. In conclusion, the paper provides an intertextual approach by means of which adaptation forms heterotopic structures in the literary canon.

Keywords: adaptation; literary canon; interaction; tradition; Biblical canon; intertextuality; misreading; heterotopia

¹ **Огнян Ковачев [Ognyan Kovachev]** е доцент по Антична и западноевропейска литература, основател и съръководител на МП „Литература, кино и визуална култура“ в СУ „Св. Климент Охридски“. Автор е на *Готическият роман. Генеалогия, жанр, естетика* (2004), *Литература и идентичност: преобразения на другостта* (2005) и над 90 статии и студии в области като сравнителна литературна история, готически изследвания, филмова адаптация, литература и национализъм, теория и практика на превода, литературен канон. Съставител и редактор е на *Петър Увалиев. Пет минути с Петър Увалиев. Радиобеседи* (2015).

Съвсем не искам да кажа, че новото е по-ценно, защото се приспособява: но това, че се приспособява, е едно изпитание на стойността му.

Томас С. Елиът

Какво води един читател в библиотеката? Ще кажете, много ясно, любознанието въобще и любопитството да прочете онези книги, които е избрал. А какво води избора му в това самотно занимание? Четем за развлечение, за да знаем повече, за да разбираме по-добре? Отговорите на тези въпроси вече няма да са еднозначни и така лесни. Доколко четенето наистина протича в самота? Нима още едно неустойчиво любопитство не съпътства него, прелистването, конспектирането на избраната книга в библиотеката? Погледът неудържимо отскача към книгите на съседните маси, дири името на автора, заглавието, сверява познати ли са, чели ли сме ги вече, има ли ги в наши списъци. Искаме да разберем за какво са, защо той или тя чете тъкмо тях. Интересът към четивото на другия се оказва необяснимо, но и неумолимо свързан със собствената ни читателска работа.

Така например в романа на Жан-Пол Сартр *Погнусата* Антоан Рокантен прави биографично проучване в провинциална библиотека, но и следи всяка нова книга в ръцете на другия редовен читател – Самоукия. Озадачава го повтарящата се липса на тематична връзка между нея и предходната. Внезапно прозира тайната на метода – Самоукия се самообразова, четейки авторите по азбучен ред: „Днес е на буквата Л. К подир И, Л подир К. Без преход е минал от някое изследване за твърдокрилите насекоми към квантовата теория, от труд, посветен на Тамерлан, към католически памфлет против дарвинизма...”².

Не всява ли този азбучен ред по-скоро безредиe в образоването на безименния читател? Тематичните прескоци не напомнят ли абсурдната китайска енциклопедична класификация на животните в разказа на Борхес „Аналитичният език на Джон Уилкинс”³? Класификация, която така забавлява друг французин с *хетеротопичността* си.⁴ Хетеротопия или утопия е системата на четене на Самоукия? Дали от нейния хаос „проблясват фрагментите на голям брой възможни подредби”, по думите на Фуко, или тя създава обозримо и трайно установено царство на

² Сартр, Жан-Пол. *Погнусата*. Превела от френски Мария Коева. София, Народна култура, 1988, с. 64-65. [Sartre, Jean-Paul. *Pognusata*. Prevela ot frenski Maria Koeva. Sofia, Narodna kultura, 1988, s. 64-65].

³ Борхес, Хорхе. *Вавилонската библиотека*. Превела от испански Анна Златкова. София, Народна култура, 1989, с. 311. [Borges, Jorge. *Vavilonskata biblioteka*. Prevela ot ispanski Anna Zlatkova. Sofia, Narodna kultura, 1989, s. 311].

⁴ Вж. Фуко, Мишел. *Думите и нещата*. Превел от френски Веселин Цветков. София, Наука и изкуство, 1992, с. 27-29. [Foucault, Michel. *Dumite i neshтата*. Prevel ot frenski Veselin Tsvetkov. Sofia, Nauka i izkustvo, 1992, s. 27-29].

книгите, лишено обаче от своя реална територия? Рокантен е възхитен от начинанието, защото вижда в него „бавното и упорито осъществяване на една тъй изчерпателна програма”, което продължава вече седма година. За него то е екзистенциален, но и конструктивистки, потенциално интердисциплинарен проект: „зад него и пред него се простират цели светове”. Оптимистичният му поглед вижда това четене като персонална и дори прагматична утопия – като самоизграждане. Както при немалко други (анти)утопични проекти на модерността, и неговото начало може да бъде проследено в Просвещението. В XXII глава от трактата на Дидро *За драматическата поезия* Арист „разсъждава сам със себе си” за това какво знае и какво не знае. Стигайки до извода, че „има още много да учи”, той „се прибра вкъщи и се уедини там в течение на 15 години. Отдаде се на изучаването на история, философия, нравственост, науки и изкуства; и на 55 години стана човек добродетелен, просветен, с вкус, голям писател и превъзходен критик”⁵.

По усърдието, обхвата и продължителността си „годините на учение” на Арист и на Самоукия си приличат. Но се различават съществено по своята целенасоченост и резултат. Чрез придобитото знание първият формира личността си в съответствие с идеала за характер, ум, вкус и творец на своето време. Така съумява да извлече максимална полза от своето самообразование и става достоен за името си⁶. Още съвременниците на Дидро са разпознали в неговото описание *alter ego* на Философа. Но като „условие за упражняване на мисълта”, като „хетероним” на своя автор⁷, Арист привежда в действие понятийния залог в името си. Името носи тези значения благодарение не на вродени или наследени качества, а на способността на персонажа да доведе до край вложения в него замисъл – да стане „голям писател и превъзходен критик”. Докато Самоукия, в мислите на Рокантен, един ден „ще затвори последния том от последния най-краен ляв рафт и ще каже: „А сега?”. Такъв въпрос е винаги двусмислен: той търси колкото равностойка за труда, толкова и перспектива за оползотворяване на прочетеното. Но подсказва ясно, че питането „какво да четем” върви редом с това „защо да четем”, дори го предполага. Сартр предвижда, че екзистенциалното усилие на героя му ще произведе екзистенциалистка криза на (не)избора. Сизифовското четене няма да набави същност за

⁵ Дидро, Дени. *Естетика и теория на изкуството*. Превела от френски Катерина Киселова. София, Издателство „Наука и изкуство”, 1981, с. 413. [Didero, Denis. *Estetika i teorija na izkustvoto*. Prevela ot frenski Katerina Kiselova. Sofia, Izdatelstvo „Nauka i izkustvo”, 1981, s. 413].

⁶ Арист – името на този концептуален персонаж в термините на Делюз и Гатари, съдържа значенията на *най-добър*, *най-способен* и други суперлативи от старогръцката *ἄριστος*.

⁷ Делюз, Жил, Гатари, Феликс. *Що е философия?* Превел от френски Росен Русев. София, Издателска къща „Критика и хуманизъм”, 1995, с. 11, 108. [Deleuze, Gilles, Guattari, Félix. *Sho e filosofia?* Prevel ot frenski Rosen Rusev. Sofia, Izdatelska kashta „Kritika i humanizam”, 1995, s. 11, 108].

Самоукия, а ще препотвърди нейната липса. Докато Арист предварително намира решение на въпроса за ползата от своето четене.

За целта той трябва да „си създаде идеалния образец на съвършения писател”, чрез който „да преценява произведенията на другите и своите...”. Но, веднъж завършен, няма ли така конструираният образец писател да бъде безполезен именно със съвършенството си? „За какво ще ми служи, когато вече го имам?” – пита се героят на Дидро. Бъдещият словотворец решава да си отговори по примера на образотворците: „За същото, за каквото са служили образците, които художниците и скулпторите са имали. Ще го променям съобразно с обстоятелствата”⁸. Отчитаме функционалната аналогия между словесния и зрителния образ, но по-важно тук е да се открие възгледът, че, за да бъде продуктивен, образецът не бива да е само обект на подражание. Необходимо е да бъде *приспособяван*, но и да позволява *приспособяване* към себе си. В диалектиката на Дидро отеква големият просвещенски дебат за ползата от древните и съвременните автори. Но тя таи и интуиция за провокираната от твореца хетеротопия на традицията, описана от Томас Елиът: „Необходимостта творецът да се приспособи и да се съпостави не е едностранна; процесите, които съпътствуват създаването на една нова творба, са като онези, съпътствували едновременно всички създадени в миналото творби. Съществуващите паметници на художествената култура образуват един идеален вътрешен ред, който се променя с появата на нова (но истинска нова) творба на изкуството”⁹.

Така, четейки успоредно две стратегии на четене в произведения на Дидро и Сартър и в съпоставка с отношението „традиция – творец” при Елиът, стигаме до основния предмет на тази статия. Защото, какво друго са темите за промяна на „образеца” или на „един идеален вътрешен ред” под въздействието на нов автор или творба, ако не фигури на взаимодействието между *адаптация* и *литературен канон*? Най-напред ще уточним значенията, с които се използват подолу двете понятия. Първото извежда своята етимология от латински именни и глаголни форми и е активна дума в редица съвременни европейски езици. Съгласно *Речник на чуждите думи в българския език* главни негови значения са „приспособяване” и „пригодяване”, по-специално в биологията, относно процеса на изменение на организмите в зависимост от тяхната среда на живот¹⁰. С това значение думата се среща за първи път през 1859 г. в *Произход на видовете* от

⁸ Дидро [Didero], Ibidem, p. 412.

⁹ Елиът, Томас. *Традиция и индивидуален талант*. Превела от английски Людмила Колечкова. Варна, Книгоиздателство „Георги Бакалов”, 1980, с. 37. [Eliot, Thomas. *Traditsia i individualen talant*. Prevela ot angliyski Lyudmila Kolechkova. Varna, Knigoizdatelstvo „Georgi Bakalov”, 1980, s. 37.].

¹⁰ Филипова-Байрова, М. и др. (съст.). *Речник на чуждите думи в българския език*. София, Издателство на БАН, 1982, с. 34. [Filipova-Bayrova, M. i dr. (sast.). *Rechnik na chuzhdite dumi v balgarskia ezik*. Sofia, Izdatelstvo na BAN, 1982, s. 34].

Чарлз Дарвин¹¹. Въз основа на него тя прераства в биологична метафора и се утвърждава като термин в медицината, психологията, социологията, хуманитарните науки и изкуствата. В литературната сфера с нея се назовава преработването и пригодяването на даден текст за полесното му възприемане. Тук няма да се занимаваме с това нередко и немаловажно явление, но ще отбележим, че употребите на понятието изваждат най-важни семантични удвоявания.

Първо, то назовава както процеса на *адаптиране* – приспособявам нещо към нова среда или нов замисъл – така и резултата или продукта: филмова адаптация, сценична адаптация и др. Второ, глаголът *адаптирам* и съответните му синоними имат свои възвратни форми: *приспособявам се, пригаждам се* и т. н. Те изискват непряко допълнение, тъй като се употребяват с предлога *към*: „адаптирам се към различните условия”. Такива удвоявания, присъщи не само на българския език, сочат, че адаптацията не е едностранно влияние или въздействие, а *двустранно взаимодействие*. Не само средата предизвиква изменения в организма или индивида, но и субектите въздействат, понякога по-слабо, по-бавно или по-незабележимо, върху средата. Двете страни може да се обуславят взаимно както в естествени условия, така и в естетически контекст. Красноречив пример за естетическо адаптивно взаимодействие дава Ерих Ауербах в своя каноничен труд *Мимезис*. Това е анализът на описанието, което Балзак прави на столовата в пансиона на госпожа Воке и на самата нея, в началото на *Дядо Горио*.

Ауербах проследява как писателят изгражда атмосферата в това „жизнено пространство” и как събира в едно „физическите, нравствените и историческите елементи от портрета” на стопанката. В пълнотата на първото описание се усеща „демонично-органична цялост”, второто внушава „сумрака на нейната ограничено-тривиална демоничност”¹². Балзак дава образ на това демонично двустранно приспособяване на индивид и среда чрез един портрет, нелишен от сарказъм: „Свежото ѝ като първа есенна слана лице, заобиколените ѝ с бръчки очи, чието изражение минава от изкуствената усмивка на балерина до горчивата навъсеност на лихваря, цялата ѝ личност обясняват [explique] пансиона така, както и пансионът разкрива [implique] собственицата си”¹³. Мимикрията на физиономии и предшестващата я

¹¹ Вж. *Online Etymological Dictionary* (<https://www.etymonline.com/word/adaptation>, последно посетен на 20.01.2020).

¹² Ауербах, Ерих. *Мимезис. Изобразяването на действителността в Западноевропейската литература*. Превела от немски Жана Ценова. София, Издателство „Изток-Запад”, 2017, с. 466. [Auerbach, Erich. *Mimesis. Izobrazhavaneto na deystvitelnostta v Zapadnoevropeyskata literatura*. Prevela ot nemski Zhana Tsenova. Sofia, Izdatelstvo „Iztok-Zapad”, 2017, s. 466].

¹³ Балзак, Оноре дьо. *Дядо Горио*. Превела от френски Ерма Гечева. – В: Балзак, О. *Избрани творби в 10 тома. Том 2*. София, Народна култура, 1983, с. 268. [Balzac, Honoré de. *Dyado Gorio*. Prevela ot frenski Erma Gecheva. – V: Balzac, H. *Izbrani tvorbi v 10 toma. Tom 2*. Sofia, Narodna kultura, 1983, s. 268].

метаморфоза на човешко-животински образи¹⁴ силно разколебават миметичното възприятие на това тяло кръстоска. Снагата и ликът на мадам Воке снаждат в едно микроалегории на социална и биологична адаптация. Приспособяването, в цялото си многообразие от проявления, произвежда гротескното единство и историчността на средата и индивида, както и хетеротопичността на тяхното четене в Балзаковата *Човешка комедия*.

Понятието *литературен канон* произлиза от старогръцката дума *κανών*. В *Старогръцко-български речникъ* като основни нейни значения са дадени „прът, пръчка, совалка, връв за мерене” и др., а като вторични – „правило, предписание, закон; пример, образец, норма” и др.¹⁵ Към последните речникът причислява и „канон, списък на образцовите писатели”. Но е малко вероятно древните елини да са използвали това значение. Както изтъква Ернст Курциус, позовавайки се на Херберт Опел¹⁶, за първи път думата се появява със значението „каталог на автори” през IV век във връзка с християнската литература. Курциус приписва на канона в латиноезичното Средновековие преди всичко консервативна институционална роля на пазител на „литературната традиция в училище, юридическата традиция на държавата и религиозната традиция на църквата”. Тъй като тогава Римокатолическата църква е и съдебна институция, нейните правни предписания „биват наречени канони (*canones*), за разлика от светските закони (*leges*)”.¹⁷ В това разбиране канонът е образец списък от правила и книги, постановен от авторитета на миналото. Но има ли и друга мисловна традиция, позволяваща, както си представя Арист на Дидро, той да бъде образцова мяра, подлежаща на промяна според обстоятелствата?

Проследявайки повече *метаисторията* на мисленето и възгледите за понятието, отколкото историята на употребите му, Ян Горак го разглежда не като институционален двойник на *закон* (*νόμος*), а като негово гъвкаво допълнение и коректив. Основание му дава Аристотелевото схващане за канона в *Никомахова етика* (V, 10). Разсъждавайки върху отношението между *добро* и *справедливо*, философът изтъква, че „всеки закон касае общото, но има неща, за които не е възможно [той] правилно да говори в общ вид”. За да бъде

¹⁴ „Повехналото ѝ тлъстичко лице, на което стърчи нос като папагалска човка, дебеличките ѝ ръце, цялата ѝ закръглена фигура като на черковен плъх, [...] са в съответствие с тази стая, където се процежда дъх на нещастие и се таи алчност.” Балзак, *Ibidem*.

¹⁵ Войнов и др. (съст.). *Старогръцко-български речникъ*. София, Придворна печатница, 1939, с. 334. [Voynov i dr. (sast.). *Starogratsko-balgarski rechnikъ*. Sofia, Pridvorna pechatnitsa, 1939, s. 334]. Същите (и други) значения посочват (Oppel 1937: 5-8), (Liddel-Scott 1996: 1993), (Richter 2000: 122), (Kolbas 2001: 12), (Gorak 2013: 9-10), (Bokedal 2014: 55-6), (Zhang 2016: 119) и др.

¹⁶ Oppel, Herbert. *KANON. Zur Bedeutungsgeschichte des Wortes und seiner lateinischen Entsprechungen (regula-norma)*. Leipzig, Dieterich, 1937, 70 f.

¹⁷ Curtius, Ernst. *European Literature and the Latin Middle Ages*. Translated from the German by Willard R. Trask. Bollingen Series XXXVI. Princeton and Oxford, Princeton University Press, 2013, 256.

преодоляно противоречието и избегната несправедливостта, законът трябва да бъде поправен „в това, в което нещо не му достига поради това, че говори общо. [...] Защото за нещо неопределено и правилото [*κανών*] е неопределено”¹⁸. Пак там свободното от строги граници (*ἀόριστος*) правило е оприличено на използвания от лесбоските зидари оловен метър (*μολίβδινος κανών*), който можел да се огъва и приспособява към неправилната форма на някои камъни, за да ги измерва по-точно. Построената тук етическа метафора бележи семантичния преход на *κανών* от *мярка* на вещи към *мяра* на ценности и избори. Горак вижда в разбирането на Стагирита началото на единия от двата спорещи до ден днешен европейски възгледа, предпочитащ „компромисността на *канона* пред цялата строгост на *закона*”. Този възглед постоянно се връща към „две прости тези: практическата полза от каноните в толкова много сфери и необходимостта тези канони да бъдат оформяни според нуждите на хората, които ги използват”¹⁹. Ето как Аристотел проправя пред Арист пътя за изменение на веднъж постигнатия образец съгласно обстоятелствата.

Откритите от Горак характеристики откриват пред литературния канон една либерална перспектива – да бъде преобразуван с оглед на търсения резултат. Другата насока постановява един строго неизменяем, „неогъваем” канон като т.нар. от Курциус „пазител на традицията” в латинското Средновековие или универсализиращите правила и норми на Класицизма. Твърдо установен и аисторичен, вторият може само да *адаптира* непосветени към поверените му знания и умения. Но ако предикацията му осъществява възвратната глаголна форма *адаптирам се*, за която стана дума по-горе, понятието ще удвои своя потенциал с възможността да се самоизменя, дори да бъде метаисторично. Приспособяването на нови автори към такъв канон не само опосредства тяхното изграждане, но и работи за неговото ре-формиране. А приобщаването (канонизирането) им в него води до нарастване на броя на потенциалните му подредби. Увеличаването е едновременно следствие от и причина за промени в читателския вкус и/или диверсифициране на читателските умения. Но до каква степен двата концепта се противопоставят или изключват взаимно на дело?

Изследователите на филологическия канон често отбелязват като негов предшественик или прототип религиозния канон на свещените книги в християнството или в юдаизма²⁰. Противно на разпространената представа за същностната им противоположност, основаваща се

¹⁸ Аристотел. *Никомахова етика*. Превод от старогръцки Теменуга Ангелова. София, Издателство ГАЛ-ИКО, 1993, с. 127. [Aristoteles. *Nikomahova etika*. Prevod ot starogratski Temenuga Angelova. Sofia, Izdatelstvo GAL-IKO, 1993, s. 127].

¹⁹ Gorak, Jan. *The Making of the Modern Canon: Genesis and Crisis of a Literary Idea*. London and New York, Bloomsbury Publishing Plc., 2013, p. 18. Пак там като поддръжници на този възглед Горак цитира имената на Еразъм, Ернст Гомбрих и Франк Кърмоуд.

²⁰ (Oppel 1937); (Curtius 2013); (Gorak 2013); (Richter 2000); (Kolbas 2001); (Bokedal 2014) и др.

на опозиции като статичност-динамичност, отвореност-затвореност, неизменяемост-изменяемост и др., учените установяват и анализират във втория характеристики, общи за двата канона. Такава е например *историчността*, изразяваща се най-напред в продължилата векове работа по определяне и утвърждаване на списъци от разнородни текстове, съставляващи двете Свещени писания. За първи път еврейското бива прието в края на I в., а християнското – към началото на IV в. До това обаче се стига не само със смирено преписваческо, богословско и граматическо усърдие. По-ранното е плод на същински битки между непримиримо враждуващи фракции в юдаизма²¹. Главна мисия за праведните християни пък става отвоюването на правата върху Новия завет от техните все още събрата гностици и други „еретици”, както и върху Стария – от юдаизма. Победата включва присвояване на правото за единствено правилно тълкуване и коментар, което за Стария завет²² ще рече и пре-канонизиране²³ в духа и буквата на новата вяра. Но приемането на двата пра-канона далеч не означава финалното им кодифициране, колкото и да ни изглеждат обгърнати от аурата на изконност и вечност. Точно обратното, то начева изобретяването на две все по-раздалечаващи се традиции, които пренареждат, пренаписват, претълкуват и превеждат своите разклоняващи се текстове. Чрез тези дейности новосъздаващата се школа на християнската екзегетика има възможност да формира второ разбиране за *историчността* на библейската традиция. Аналогично на персоналното *историческо чувство*, което светската литературна традиция според Елиът „изисква от нас да притежаваме”, тя „предполага усет не само за отминалото в миналото, но и за неговото присъствие в настоящето” и идеята, „че миналото трябва да се изменя от настоящето, точно както настоящето се направлява от миналото”²⁴. И двете форми на *историчност* на Светото писание са резултат от процеси на институционално *адаптиране* – текстуално, религиозно и културно – осъществявани било чрез речта на противопоставяне и разделение, било чрез тази на преговаряне и присъединение.

Ако за формирането на библейския канон институционалното начало е определящо, то за литературния изглежда, че още в античността решаваща дума има „индивидуалният талант”. От Хораций и Квинтилиан до Елиът и Харолд Блум се повтаря възгледът, че младият поет най-

²¹ Gorak, *Ibidem*, p. 19.

²² Тук понятието *присвояване* или *апроприация* се използва не толкова в обществения и политическия смисъл на думата, а като вид междутекстово отношение. Сродно е с *адаптиране*, но е насочено към ролята на персонални или колективни идеологии във възпроизвеждането на елементи от първичния и утвърждаването на самостоятелността на вторичния текст. Вж. Weimann, Robert. *Appropriation and Modern History in Renaissance Prose Narrative*. *New Literary History*, 1983, № 14, 459-495 и Sanders, Julie. *Adaptation and Appropriation*. London and New York, Routledge, 2006.

²³ Bokedal, Tomas. *The Formation and Significance of the Christian Biblical Canon. A Study in Text, Ritual and Interpretation*. London & New York, Bloomsbury T&T Clark, 2014, p. 13.

²⁴ Елиът [Eliot], *Ibidem*, p. 36-37.

добре се учи като подражава на най-добрите измежду своите – за предпочитане мъртви – предшественици. Но такова обучение не бива да се свежда до страхопочтително и безлично имитиране на образцовия автор. Подражанието е първият посег за присвояване на постиженията на майстора или „силния поет” (в термините на Блум) от страна на чирака. В оставащите редове неговото интегриране в „идеалния вътрешен ред” на традицията ще бъде описано чрез три стъпки на междутекстово, а не междуличностно, взаимодействие между адаптацията и литературния канон: *подражание*, *приспособяване* и *приобщаване*²⁵. Те сякаш бележат последователен и необратим преход, който първата провежда или опосредства на територията на втория. В действителност такъв преход е илюзия, кореняща се в поне две заблуди. Едната се дължи на едностранчивото отъждествяване на адаптацията с позитивни либерални представи за неспирна еволюция, усъвършенстване и др. Тази представа пренебрегва негативността на съпротиви, конфликти и загуби, които са неделима част от взаимодействието. Втората се дължи на ширещото се консервативно разбиране за канона като неподлежащ на промяна списъчен състав от имена и заглавия. Дори да приемем двете опростени представи, те ще бъдат вътрешно противоречиви и несъвместими една с друга. Прогресисткото схващане придава на адаптацията (анти)утопичен облик на универсално решение за всякакви напрежения между индивид и среда, източник и приемник или ново и старо. Неприкосновеността на канона пък изключва възможността за отпадане или добавяне на членове в това „общество на мъртвите поети”, в което адаптирането би било „мисия невъзможна”.

Картината става по-сложна, но и по-близка до действителния живот на литературата, ако видим всеки от трите етапа като относително самостоятелна дейност на двойка противоположни деятели. Така, вместо като пасивни брънки от верига, „зрелият” и „незрелият” поет ще са свързани като система от негативни двойници, обуславящи и отблъскващи се един друг. *Подражаването* започва с порива за писане като неподражаемия предшественик, с разпознаваемо уподобяване, търсено от начинаещия. Ще го наречем *междутекстов мимезис*. Той е амбивалентен – установен при съпоставителен анализ на текстове, в същото време изважда наяве *грешния прочит* (*misreading* в термините на Блум), който чиракът прави и изписва. В него значението се отклонява от образа и съзнателно или несъзнателно му се противопоставя. „Грешен” тук ще рече не неверен прочит, а освобождаващо от влиянието на авторитета различно четене, без което е немислимо съзряването на новия *силен поет*.

²⁵ Стъпките следват пътя, проправен от Т. Елиът в *Традиция и индивидуален талант* и Х. Блум в [Т. Eliot v Traditsia i individualen talant i H. Bloom v] *The Anxiety of Influence* и *Map of Misreading*.

Приспособяването е борба за присъединяване на нов автор или творба към съществуващия канон. То създава неустойчивост и също действа двупосочно. Води го принципът на индивидуацията: волята за сигурно и непрекъснато оцеляване в списъка, но и за прекъсване на връзката с предходника. Това е стадий на спор, прекрачване и преначертаване на граници между претендента и вече канонизираните автори. В неговия *междутекстов агон* има надмогване, но няма победител. И двете страни трябва да преобразуват и приемат новите идентичности и граници.

Приобщаването възстановява „идеалния вътрешен ред“ на традицията или канона. Постигането на ново равновесие налага предоговаряне на позициите и отношенията в тях. То на свой ред изисква самоограничаване, отказ от агресията на оцеляването и преоценка на отказаната връзка с великия мъртъв автор. Това е мистичният етап на очистване и солипсизъм, след който „тиранията на времето едва ли не се преобръща и човек може да повярва, за миг стъписан, че те [силните поети] биват *подражавани от своите предци*²⁶. В *междутекстовата аскеза* на приобщаването силните поети отварят отново поезията си към влиянието на предходниците. Но този път чираци и майстори изглежда са разменили местата си – по-късните пишат творбите на по-ранните. Третата стъпка на адаптацията стига до пределната хетеротопия на литературния канон. Чрез тази стъпка читатели, критици и творци не само се приспособяват към мярата на образцовото, но и всеки един изработва собствена мяра на възприемане и взаимодействие с него.

Библиография

Аристотел. Никомахова етика. Превод от старогръцки Теменуга Ангелова, София, Издателство ГАЛ-ИКО, 1993. [Aristotel. Nikomahova etika. Prevod ot starogratski Temenuga Angelova, Sofia, Izdatelstvo GAL-ИКО, 1993].

Ауербах, Ерих. Мимезис. Изобразяването на действителността в Западноевропейската литература. Превела от немски Жана Ценова, София, Издателство „Изток-Запад“, 2017. [Auerbach, Erich. Mimesis. Izobrazyavaneto na deystvitelnostta v Zapadnoevropeyskata literatura. Prevela ot nemski Zhana Tsenova, Sofia, Izdatelstvo „Iztok-Zapad“, 2017].

Балзак, Оноре дьо. Дядо Горио. Превела от френски Ерма Гечева. – В: Балзак, О. Избрани творби в 10 тома. Том 2, София, Народна култура, 1983. [Honoré de Balzac. Dyado Gorio. Prevela ot frenski Erma Gecheva. – V: Balzac, O. Izbrani tvorbi v 10 toma. Tom 2, Sofia, Narodna kultura, 1983].

Борхес, Хорхе. Вавилонската библиотека. Превела от испански Анна Златкова, София, Народна култура, 1989. [Borges, Jorge. Vavilonskata biblioteka. Prevela ot ispanski Anna Zlatkova, Sofia, Narodna kultura, 1989].

²⁶ Bloom, Harold. *The Anxiety of Influence*. New York and Oxford, Oxford University Press, 1997, p. 141.

Войнов, Михаил (съст.) Старогръцко-български речникъ. Войнов и др. (съст.), София, Придворна печатница, 1939. [Voynov, Mihail (sast.) Starogratsko-balgarski rechnika. Voynov i dr. (sast.), Sofia, Pridvorna pechatnitsa, 1939.]

Делюз, Жил; Гатари, Феликс. Що е философия? Превел от френски Росен Русев, София, Издателска къща „Критика и хуманизъм“, 1995. [Deleuze, Gilles; Guattari, Félix. Shto e filozofia? Prevel ot frenski Rosen Rusev, Sofia, Izdatelska kashta „Kritika i humanizam“, 1995].

Дидро, Дени. Естетика и теория на изкуството. Превела от френски Катерина Киселова, София, Издателство „Наука и изкуство“, 1981. [(Diderot 1981) Diderot, Denis. Estetika i teoria na izkustvoto. Prevela ot frenski Katerina Kiselova, Sofia, Izdatelstvo „Nauka i izkustvo“, 1981].

Елиът, Томас. Традиция и индивидуален талант. Превела от английски Людмила Колечкова, Варна: Книгоиздателство „Георги Бакалов“, 1980. [Eliot, Thomas. Traditsia i individualen talant. Prevela ot angliyski Lyudmila Kolechkova, Varna: Knigoizdatelstvo „Georgi Bakalov“, 1980].

Сартр, Жан-Пол. Погнусата. Превела от френски Мария Коева. София, Народна култура, 1988. [Sartre, Jean-Paul. Pognusata. Prevela ot frenski Maria Koeva. Sofia, Narodna kultura, 1988].

Филипова-Байрова, Мария (съст.). Речник на чуждите думи в българския език. Филипова-Байрова и др. (съст.). София, Издателство на БАН, 1982. [Filipova-Bayrova, Maria (sast.). Rechnik na chuzhdite dumi v balgarskia ezik. Filipova-Bayrova i dr. (sast.), Sofia, Izdatelstvo na BAN, 1982].

Фуко, Мишел. Думите и нещата. Превел от френски Веселин Цветков, София, Наука и изкуство, 1992. [Foucault, Michel. Dumite i neshtata. Prevel ot frenski Veselin Tsvetkov, Sofia, Nauka i izkustvo, 1992].

Vokedal, Tomas. The Formation and Significance of the Christian Biblical Canon. A Study in Text, Ritual and Interpretation. London & New York, Bloomsbury T&T Clark, 2014.

Bloom, Harold. The Anxiety of Influence. New York and Oxford, Oxford University Press, 1997.

Curtius, Ernst. European Literature and the Latin Middle Ages. Translated from the German by Willard R. Trask. Bollingen Series XXXVI. Princeton and Oxford, Princeton University Press, 2013.

Gorak, Jan. The Making of the Modern Canon: Genesis and Crisis of a Literary Idea. London and New York, Bloomsbury Publishing Plc, 2013.

Kolbas, E. Dean. Critical Theory and the Literary Canon. Boulder, Colorado & Oxford, UK, Westview Press, 2001.

Liddel, Henry, Scott, Robert. A Greek-English Lexicon. Oxford, Clarendon Press, 1996.

Oppel, Herbert. ΚΑΝΩΝ. Zur Bedeutungsgeschichte des Wortes und seiner ateinischen Entsprechungen (regula-norma). Leipzig, Dieterich, 1937.

Richter, David. Falling into Theory. Conflicting Views on Reading Literature. Boston & New York, Bedford/ St. Martin's, 2000.

Sanders, Julie. Adaptation and Appropriation. London and New York, Routledge, 2006.

Weimann, Robert. Appropriation and Modern History in Renaissance Prose Narrative. – *New Literary History*, 1983, 14, 459–95.

Zhang, Longxi. Canon and World Literature. – *Journal of World Literature* 1(2016). Online Etymological Dictionary (<https://www.etymonline.com/word/adaptation>, последно посетен на 20.01.2020).